

доц. д-р КРАСИМИРА БЕНКОВА
ТРАКИЙСКИ УНИВЕРСИТЕТ, СТАРА ЗАГОРА

доц. д-р БОЖИДАР ГЪОШЕВ
МЕЖДУНАРОДНО ВИСШЕ БИЗНЕС УЧИЛИЩЕ, БОТЕВГРАД

БИЗНЕС ЕТИКАТА КАТО ПРИЛОЖНА ЕТИКА

BUSINESS ETHICS AS APPLIED ETHICS

Associate Prof. Dr. KRASIMIRA BENKOVA
TRAKIA UNIVERSITY, STARA ZAGORA

Associate Prof. Dr. BOZHIDAR GYOSHEV
INTERNATIONAL BUSINESS SCHOOL, BOTEVGRAD

Abstract: The article examines business ethics as an independent area of knowledge. The relevance of the problem is related to the need for raising "ethic consciousness" of professionals in small business in their business operations and to call for responsibility of the business community. The formation and establishment of business ethics as a research area and an academic discipline is analysed in the context of the general change of the content and nature of humanitarian knowledge especially ethics. One of the manifestations of this change is the emergence of applied ethics. There is a special focus on the relationship between ethics and applied ethics, the levels of ethical analysis, origin and cases for the emergence of applied ethics, stages of development. The substantial parameters of business ethics, as a problem field in applied ethics, are identified on the basis of a long process of re-evaluation of the notions of practical ethics. In connection with this, the alternative applications of the moral principles in business (as a social sector of human activity) are ascertained and analysed.

The thesis that business ethics solves moral problems related to the taking of decisions is presented and defended: firstly, in connection with concrete individuals participating in a given business situation and, secondly, in problem situations which cannot be solved only on the strength of participants' professional knowledge, skill and competence.

Keywords: ethics, applied ethics, corporate ethics, business ethics, moral standards, principles of business ethics.

В ситуация на нарастваща икономическа, политическа и социална несигурност, да се обсъждат проблеми за етиката и ценностите на бизнеса е не само много трудно, но и много важно. Потребители, неправителствени организации, медии, гражданско общество започват да изискват от фирмите етични и природосъобразни форми на бизнес дейност, да призовават към отговорност бизнес общностите. Какво означава това за разбиране на бизнес етиката е въпрос, на който тази работа се опитва да отговори.

Бизнес етиката – самостоятелна област на знанието

Бизнес етиката е вече утвърдена академична дисциплина, изследователска област и направление в бизнес консултирането. Общозвестно и общоприето е, че формирането на бизнес етиката като академична област е резултат от налагането на англосаксонския културен модел. Понастоящем, както в САЩ така и в Западна Европа бизнес етиката съществува като научна дисциплина, изследваща в определен ракурс мениджмънта, маркетинга,

стратегическото планиране, финансите. В сферата на бизнес етиката влизат взаимоотношенията между корпоративната и универсалната етика, проблема за социалната отговорност на бизнеса, въпроси за прилагане на общите етически принципи към конкретните ситуации на вземане на решение, влияние на религиозните и културни ценности върху икономическото поведение и пр. Съществуват специализирани периодични издания / напр. 7 / и голямо количество монографии / 1, 3, 6, 8, и др. /

Бизнес етиката като самостоятелна област на знание се сформира в САЩ и в Западна Европа през 1970 –те на 20 в. Същевременно моралните аспекти на бизнеса привличат изследователите още през 60-те години. Научното съобщество и деловия свят идват до извода за необходимостта от повишаване на „етическото съзнание“ на професионалните бизнесмени при провежданите от тях делови операции, а също и за „отговорността на корпорациите пред обществото“. Особено внимание се обръща на зачестилите случаи на корупция както в средите на правителствената бюрокрация, така и в средите на отговорните лица на различните корпорации. Резултатите от работата на бизнес-етиците започват постепенно да се „внедряват“ в практиката на бизнеса, назначават се специалисти по етика (ethics officers) – служители, професионално отговорни за сигнали от морален характер. Така в експертните комисии и управителни органи се появява една нова фигура – съветникът по етическите проблеми. В началото на 80-те години голяма част от бизнес училищата в САЩ, а също и някои университети включват бизнес етиката в своите учебни програми. През този период постепенно като академична дисциплина бизнес етиката се утвърждава и в континентална Европа. През 1987 г. се учредява

Европейската мрежа по бизнес етика като последица от Първата европейска конференция по бизнес етика. Известна с дейността е Бахайската общност (наброяваща около 250 членове от 46 държави, основно Европейски), която вече повече от десет години провежда ежегодно международни конференции, свързани с проблемите на морала и етичната практика в бизнеса. По настоящем курсът по бизнес етика влиза и в учебните програми на редица висши училища в България.

Формирането и утвърждаването на бизнес етиката като изследователска научна област и академична дисциплина се осъществява в условията на цялостна промяна в съдържанието и същността на хуманитарното знание, към което принадлежи философията и етиката. Едно от проявленията на тази промяна е обособяването на приложната етика. Бизнес етиката се развива като една от проблемните области в рамките на приложната етика. Това налага специално внимание на отношението етика-приложна етика.

Етика, приложна етика

Етиката най-общо може да се определи като систематичен стремеж да се осмисли нашия индивидуален и обществен нравствен опит по такъв начин, че да се установят правилата, които трябва да управляват поведението на хората, да се изработят ценностите, към които си струва да се придържаме, а също и да се възпитаваме такива черти на характера на хората, каквито те е полезно да развиват в себе си. Този стремеж трябва да бъде постоянен и следователно, излиза извън пределите на това, което мислещите хора са склонни да правят във всекидневния си живот, осмисляйки своя нравствен опит, организирайки го и опитвайки се да го превърнат в логически

последователен и универсален. Когато човек възприема етиката през призмата на божественото откровение – например, чрез посредничеството на Библията или религиозните учения – може да става реч за теологическа или религиозна етика. Ако се осмисля етиката, абстрахирайки се от религиозната вяра и ползвайки само аргументи, базиращи се на рационалните принципи в тяхната приложимост към не религиозния опит на хората, може да се говори за философска етика. Доколкото тази дисциплина се опитва да установи правилата и ценностите, към които трябва да се придържаме, тя лесно може да се отграничи от антропологията, социологията и психологията. Последните изобразяват това, как хората се държат, но те обикновено не предписват, как те трябва да се държат. Етиката се занимава с човешкото поведение, което тук означава човешка дейност, осъществявана съзнателно и в голяма степен доброволно.

Доколкото етиката се занимава с това, как хората са длъжни да постъпват, тя носи всеобщ характер. Относно всяка система на методи на практическа дейност, всякакви действащи правила, всякакви постъпки може да се зададе въпрос: етични ли са те? Само защото нещо се счита за приет начин на действие или просто защото някаква форма на дейност е установена от закон, те изобщо не се явяват морално оправдани. Някои форми на дейност могат да са общоприети и въпреки това да си останат нравствено порочни точно така както нещо може да е предписано от закон, но все пак да е нравствено порочно.

Съществуват три взаимосвързани нива на етически анализ, общоизвестни като описателна етика, нормативна етика и метаетика. *Описателната* етика изучава и описва различните морални системи, принципи и ценности

на отделни култури и общества. *Нормативната* етика се изгражда върху положенията на описателната, но нейната задача е систематизиране на различни норми, правила и ценности на моралната система на обществото, определяне на основополагащите принципи за извеждане на специфичните морални норми. *Метаетиката*, наричана понякога аналитична, има работа със значението на моралните термини – „добро“, „зло“, „морална отговорност“, „морален дълг“, както и с логиката на етическото мислене.

За разлика от традиционната, **приложната етика** има амбицията да сведе до равнището на реалния опит определени идеи и концепции, т.е. да ги прилага на практика с цел разрешаване на проблеми, свързани с ценностни противоречия и морални конфликти.

От втората половина на 20 в. етиката, от строга академична дисциплина изведнъж се превръща в обект на особен интерес от страна на всички хора. Подобна промяна се наблюдава във всички случаи, когато тя се приближава до човека, включвайки се в политиката, бизнеса, екологията, в проблемите с глада или защита на животните, когато етиката излиза на улицата и нейните понятия и принципи станат лозунги на масовите движения. С други думи, само когато етиката се обръща към вълнуващи хората проблеми, често нови и за самата нея, тя се превръща в част от самия им живот и тази тенденция се оказва характерна черта на етиката за периода от втората половина на 20 в.

Причина за тази промяна е и преминаването на етиката към подобен тип проблематика. Възниква и се формира новия образ на етиката – приложна етика, което единствено обяснява преминаването на етиката през 60-те години на 20 век към конкретно-практическите проблеми.

Само така може да бъде обяснено и голямото разнообразие на приложни проблеми, в които се оказва въввлечена етиката. Сфери на дейност като политика, медицина, бизнес, екология се обединяват по възникващите в тях етически проблеми. Тъй като проблемите на приложната етика са твърде много и разнообразни и всяка от съставляващите я направления – биоетика, бизнес етика, екологична етика и пр. има достатъчно самостоятелен характер, това налага по-цялостно осмисляне и разработване на всяко от тях.

Несъмнено възникването и особеното внимание към приложната етика е едно от най-важните събития в етиката от края на 20 в. / 5 / Генезисът и причините за възникване на този особен вид етика се свързва най-общо с ръста на знанието и технологичните възможности. Появата на проблеми за разпределение на хранителните и енергийни ресурси, ръста на населението, тревогата от реална възможност за глобални катастрофи /екологична, демографска и пр./ обясняват интереса на много хора към етиката в търсене на отговори на редица трудни проблеми. В този смисъл приложната етика се оказва една рефлексия на страха и тревогите на хората от края на 20 в. Различните направления в нея отразяват многобройните предмети на тези тревоги и опасения – от медицината до екологията и бизнеса, поради което да се говори за някакъв окончателен вариант на приложна етика или окончателно решение на нейните проблеми към днешния момент е твърде рано.

Анализът на развитието на западната етика (в англоезичните страни) в рамките на 20 в. позволява относно нейното възникване да се отделят няколко главни етапа.

От началото на века се поставя въпроса за необходимостта от преосмисляне на задачите на етиката,

за намиране на нови пътища и методи за нейното развитие, различни от тези на традиционната етика. Дж. Мур е хронологически първият теоретик на етиката на 20 в., който излиза с критика на всички традиционни направления на етиката (етиката на Кант, натуралистичната етика, емотивизма, утилитаризма). Така се поставя началото на един особен период в съществуването на етиката, продължил близо 60 години и известен с наименованието **метаетика**. Равносметката от извършената работа в този период убедително доказва изчерпването на възможностите на формално-логическия, лингвистичен анализ и необходимостта от преминаване на изследванията в етическата теория на други, нови пътища. Критиката на метаetikата завършва с решимост за преход от логиката към фактите от моралната, социална и психологическа емпирика.

Вторият период в развитието на западната етика, свързан с търсенето на пробив в реалния живот, в частност в социологията и психологията на морала, условно може да се нарече дескриптивен (емпиричен). Но и в този период етиката все още не е обърната към конкретния човек с неговите реални морални проблеми. Подготвен е обаче „прехода към човека“ в конкретните сфери на неговата дейност.

Третият, настоящ период в развитието на западната етика е именно периодът на приложната етика. Той е закономерен резултат от развитието на етиката в продължение на целия двадесети век, период през който етиката достига до решаване на най-същностните, остри, пряко отнасящи се до реалната практика на човека проблеми. Това има връзка и с добре известния факт, че проблемът за връзката на етиката със живота, връзката на теоретическо и практическо за етиката винаги е бил основен. Но и във всички останали

науки този проблем през 20 в. стои с особена острота.

За съотношението теоретична и приложна (практическа) етика

По принцип, проблемът за съотношението теория и практика съществува в продължение на цялостната история на етиката. В нея винаги са съществували ако не противоположни, то достатъчно обособени една от друга две тенденции: едната, теоретична, свързана с ориентация към създаването на строго научна теория и другата, „практическа“, с акцент на особения характер на етическото знание, неговата насоченост към практиката, необходимост от прилагането му за решаване на реални, практически задачи. Както е известно подобно разграничение прави още И. Кант („практическият разум“ като морално познание и поведение). Преди него обосноваването на етика се извършва съобразно различни емпирични основания: хедонистично, утилитарно и пр.

Но независимо от постоянните в етиката призови за практическо приложение на теорията в живота, преминаването „от теория към практика“ се осъществява в 20 в. В този смисъл, съвременната приложна етика се създава в резултат на дълъг процес на преосмисляне на съдържанието на понятията на практическата етика.

В популярното разбиране приложната етика се определя като приложение на етически и морални понятия и съждения към конкретни, често сложни и противоречиви ситуации. Самият процес на това приложение обаче не е просто процес на „конкретизация“ на общите положения в света на емпиричното. Това е процес, свързан с реалната неразрешимост на много морални ситуации, когато като еднакво правилни се явяват напълно противоположни позиции и начини на поведение. Това е

процес, който поражда морални дилеми и изходът от който изисква обединяването на много човешки усилия. Именно в този процес не просто се проверяват, но често и полагат правила и задължения на поведението. Именно в този процес се създават тези правила, забрани или кодекси, които по-късно често прерастват в закони и норми на поведение.

Към момента за отличителна особеност на западната етика се сочи стремежа да се прилагат етическите знания и критерии за решаването на най-различни практически проблеми, за различните сфери на практическа дейност – политика, бизнес, медицина, екология, възпитание. С това се свързва още една особеност на съвременната етика – продължаване и разширяване на близките контакти с различни науки – медицина, психиатрия, икономика, педагогика, екология и други, което има за последица и появата на такива разновидности на приложната етика като бизнес етика, политическа етика, педагогическа етика и пр. Това обстоятелство разбира се не означава, че приложната етика и отделните ѝ видове са задължени за своето развитие на тези науки. По точно, развитието на тези науки е иницирирало развитието на етиката в дадените конкретни направления, но подобно влияние отвън би било недостатъчно ако то не съвпада с насрещното движение от страна на теоретичната етика, подготвено от логиката на цялостното ѝ вътрешно развитие. Отчитането на подобно обстоятелство като обяснение за възникването на приложната етика в края на 20 в. е недостатъчно, защото приложната етика не е само съвкупност от вспомогателни методи, приложими за решаване на практически задачи. Подобно обяснение често е резултат на аналогия с други приложни естествонаучни дисциплини и не

отчита спецификата на етиката като особено знание, свързано с човека.

Приложната етика дава едно ново разбиране на проблемите на морала и в този смисъл представлява нов вид етика, нов подход към проблемите на самата етика. И така както метаетиката се различава от традиционната, нормативна етика, приложната етика също се отличава от тях. При това, промяната в образа на етиката не се случва за сметка на различни добавени към етиката приставки – „био“, „мета“ и пр. Изменена е самата нормативна етика когато става приложна, а именно – законите на взаимоотношенията между хората придобиват нова конкретика, изменил се кръгът от проблеми на морала и способите за тяхното решаване, изследователското поле на етиката, много от нейните оценки, съвети и препоръки, в една дума, цялото ѝ проблемно съдържание.

И така, главната причина за възникване на приложната етика е логиката на общоцивилизационния процес – хуманизацията на целия живот на човека и обществото, разбирането на ценностите с индивидуално-личностен характер.

Приложната етика, както и нейните отделни области (в това число и *бизнес етиката*), *възниква там и тогава, където е възникнала или ще възникне заплахата за живота на човека, опасност от нарушаване на неговите права и интереси* – било в сферата на биологичния експеримент, на медицинското обслужване или екологичното оцеляване, там където се предприемат за пореден път опити „да се мине без етика“ като приоритетно се поставят съображения за изгода, икономическа необходимост или нечий интереси, изтласкващи етическите съображения на втори план, там където възниква опасност за живота и страх от смъртта. Етиката се привлича в подобни сфери, за да защити интересите на човека и неговия живот, да напомни за неговите права и

достойнство, за неговата самоценност и приоритетност пред всичко останало. Тази необходимост от нова защита на човека в новите условия от края на 20 в. е и главната причина за възникване на приложната етика.

Съществуват два варианта на прилага на принципите на общата етика: първо, за решаване на конкретни проблеми и второ, за изследване принципите на морала в специализираните сфери на човешка дейност.

Първото от тези направления е известно като казуистика. Казуистика най-често определят като умение да се разрешават трудни морални проблеми, случаи или дилеми посредством прилагането на морални принципи. Казуистиката използва принципите и нормите, разработени и обосновани в общата етика.

Второто направление на приложната етика обхваща прилагане на принципите на общата етика в специализираните сфери. Към това направление се отнасят бизнес етиката, медицинската етика, инженерната етика и пр. /1, 4/

В предмета на приложната етика могат да се впишат не всички и всякакви „морални проблеми“. По настоящем предмет на приложната нормативна етика са един особен вид морални проблеми – т. нар. морални дилеми. Последните се определят като проблеми, които нямат еднозначно решение и съдържат противоречие, което не подлежи на формален анализ. Възникването им е свързано с това, че в противоречие се намират различни права и интереси на хората, при което спазването на едни от тях изисква нарушаване на други (например, конфликтът между моралния дълг и собствения интерес). Най-трудният въпрос относно природата на моралните дилеми е в това, дали даденото противоречие се относимо към морала или става реч за практическа дилема, т. е. за трудно

вземане на решение. Практически трудности очевидно съществуват. Но по-важното в случая е, че вътрешните проблеми съществуват именно в самия морал в ситуацията на неговата приложимост на практика. Именно за това моралът е пространството, в което се проявяват дилемите и тяхното решаване е призвание на човека. От решаването на моралните дилеми, от размисъла относно тях и от разсъжденията в процеса на техния анализ произлиза и етиката. Изводите и препоръките обаче на приложната етика са уместни само тогава, когато проблемите, пред които се изправят конкретните индивиди, могат да получат извънличностна легитимност, т. е. могат да бъдат признати, обосновани и защитени с идеи и реална практика. А съвременната приложна етика е провокирана от необходимостта да се решават моралните дилеми на съвременността, източниците на които са твърде разнообразни – от ситуациите на термално състояние до замърсяването на околната среда и риска от загубата на пари и пазари; от ситуации, в които се задават въпроси от рода на „Как да постъпи лекарят, когато разсъждава дали да каже на пациента, че е в неизлечимо болен“ или „Как да постъпи служителят, ако знае, фирмата, в която работи ще пусне на пазара продукт с доказана вредност за човешкото здраве“.

Така, в смисъла на горните разсъждения, съдържателните

параметри на бизнес етиката, като една от проблемните области в рамките на приложната етика се възприемат като резултат от продължителен процес на преосмисляне на понятията на практическата етика. В тази връзка анализират се вариантите за прилагане на принципите на морала в реалните практики са напълно валидни и по отношение на бизнеса като специализирана сфера на човешка дейност. Разбира се, винаги ще има неизбежни несъгласия относно това, какво точно представлява етичната бизнес дейност. Но възможно е поне да предположим непротитиворечива дефиниция на предмета на бизнес етиката: изучаване на бизнес-ситуации, дейности и решения в тяхната съотнесеност към понятието за правилно и грешно. Важно е про това да се отбележи, че под „правилно“ и „грешно“ се има пред вид морално правилно и грешно /в изведения по-горе смисъл/ като противопоставени например, на търговско или финансово правилно и грешно.

Схваната като приложна етика, бизнес етиката решава съвременни морални проблеми, които са свързани с вземане на решение:

първо, относно конкретни индивиди, които са преки или косвени участници в дадена бизнес ситуация; и

второ, в проблемни ситуации, за изходът и уместното решаване на които не са достатъчни само професионалните знания, умения и компетентност на участниците в тях.

ЛИТЕРАТУРА:

1. Applied Ethics and ethical Theory, 1988;
2. Breyhi'ooke D. Ethics in the World of Business. New York, 1983;
3. CederhlmJ., Charles,1.D. Ethics at Work. Wadsworth, 1990/.
4. Demarco I., Fox R.M. (eds.) New Directions in Ethics: A Text of readings. 3 ed. Ed. Belmonf, Calif., Wadsworth, 1989
5. Ethics. International Encyclopedia of Ethics /Ed. I.K.Roth. L.; Chicago. 1995. P. III., P. V., P. VI./
6. Hoffman W.M., Moore J.M. Business Ethics. New York, 1984.;
7. Journal of Business Ethics
8. Nash L. Good Intention Aside: a Manager's Guide to Resolving Ethical Problems. Cambridge (Mass.), 1990.;